BURLI QAL'A YODGORLIGINING QUYI AMUDARYO TARIXIDAGI O'RNI

Genjebaev Batirbek Jaqsibaevich
Qoraqalpoq davlat universiteti

Annotatsiya. *Ushbu tezisda Quyi Amudaryo hududida joylashgan Burli qal'a yodgorligining qadimgi Xorazm tarixidagi o'rni, uning mudofaa-me'moriy xususiyatlari hamda mintaqadagi qadimgi aholi joylashuvi va madaniy jarayonlarni o'rganishdagi ahamiyati yoritiladi. Burli qal'a qadimgi Xorazmning mudofaa inshootlari tizimini o'rganishda muhim arxeologik manba hisoblanadi. Yodgorlikning o'rganilish tarixi, xususan, Yu.P. Manilov va G. Xo'janiyozov tadqiqotlari asosida uning Quyi Amudaryo tarixidagi o'rni tahlil qilinadi.*

Kalit so'zlar: *Burli qal'a, Quyi Amudaryo, qadimgi Xorazm, arxeologiya, fortifikatsiya, qal'a, Sulton Uvays, moddiy madaniyat.*

Kirish. Quyi Amudaryo hududi Markaziy Osiyoning qadimgi sivilizatsiya markazlaridan biri bo'lib, bu hududda sug'orma dehqonchilik, hunarmandchilik, shaharsozlik va mudofaa me'morchiligi rivojlangan. Amudaryoning quyi oqimi va unga tutash hududlarda ko'plab qadimgi shahar va qal'alarning mavjudligi mintaqada murakkab ijtimoiy-iqtisodiy hamda siyosiy jarayonlar kechganidan dalolat beradi.

Qadimgi Xorazm arxeologiyasini o'rganishda qal'a va qo'rg'onlar alohida ahamiyatga ega. Chunki ularning me'moriy tuzilishi, joylashuvi va mudofaa tizimi qadimgi jamiyatning xavfsizlik, boshqaruv va hududiy tashkil topish masalalarini o'rganish imkonini beradi.

Ana shunday yodgorliklardan biri Burli qal'adir. Yodgorlik qadimgi Xorazm fortifikatsiyasini o'rganish doirasida Yu.P. Manilov va G. Xo'janiyozov tomonidan tadqiq qilingan. Ularning 1981-yilda Toshkentda nashr etilgan tadqiqoti Burli qal'a va Ayazqal'a 1 yodgorliklarining mudofaa xususiyatlariga bag'ishlangan. Burli qal'aning ilmiy o'rganilishi XX asrda Xorazm arxeologik-etnografik ekspeditsiyasi faoliyati bilan bog'liq. Britaniya kutubxonasi arxiv ma'lumotlarida Burli qal'a yodgorligiga oid 1971 va 1973-yillardagi qazishmalar hamda aerofotosuratlar mavjudligi qayd etilgan. Mazkur materiallar

yodgorlikning o‘sha davrdagi arxeologik holatini o‘rganish uchun muhim manba hisoblanadi.

Burli qal’ani o‘rganishda Yu.P. Manilov va G. Xo‘janiyozovning ishlari alohida ahamiyatga ega. Tadqiqotchilar yodgorlikni alohida obyekt sifatida emas, balki qadimgi Xorazmning umumiy fortifikatsiya tizimi tarkibida ko‘rib chiqqanlar.

Bu yondashuv Burli qal’aning tarixiy ahamiyatini kengroq kontekstda tushunish imkonini beradi. Ya’ni yodgorlikning o‘ziga xos me’moriy tuzilishi bilan birga, uning boshqa qal’alar bilan hududiy va funksional aloqalarini o‘rganish ham muhimdir. Burli qal’aning Quyi Amudaryo tarixidagi ahamiyatini belgilovchi asosiy omillardan biri uning fortifikatsion xususiyatlaridir. Qadimgi Xorazm hududida qal’alar ko‘pincha tabiiy-geografik jihatdan qulay joylarda qurilgan. Bunday joylashuv kuzatuv va mudofaa imkoniyatlarini oshirgan. Burli qal’a ham qadimgi Xorazmning mudofaa me’morchiligi an’analarini aks ettiruvchi yodgorlik sifatida o‘rganiladi. Manilov va Xo‘janiyozovning tadqiqoti uning aynan fortifikatsion jihatlariga e’tibor qaratgan.

Yodgorlikning mudofaa tizimini boshqa qadimgi Xorazm qal’alari bilan qiyoslash orqali mintaqada mudofaa me’morchiligining rivojlanish bosqichlarini aniqlash mumkin. Xususan, qal’a devorlari, mudofaa yo‘laklari, kuzatuv va jangovar elementlarning joylashuvi qadimgi quruvchilarning harbiy-muhandislik tajribasi haqida ma’lumot beradi.

Quyi Amudaryoda qadimgi aholi manzilgohlarining joylashuvi ko‘p jihatdan suv manbalari, sug‘orish tarmoqlari va tabiiy-geografik sharoit bilan bog‘liq bo‘lgan. Arxeologik tadqiqotlarda qadimgi Xorazmning o‘ng qirg‘og‘idagi ko‘plab yodgorliklarning joylashuvi va ularning o‘zaro aloqalari alohida o‘rganilgan. Burli qal’aning ham ushbu tarixiy-madaniy makondagi o‘rnini boshqa yodgorliklar bilan birgalikda o‘rganish zarur. Bunda qal’aning geografik joylashuvi, unga yaqin manzilgohlar, qadimgi sug‘orish tizimlari va transport-kommunikatsiya yo‘llari bilan munosabatlarini aniqlash muhim ilmiy masalalardan biridir. Shu jihatdan Burli qal’a faqat harbiy inshoot emas, balki Quyi Amudaryoning qadimgi madaniy landshaftini o‘rganish uchun ham muhim arxeologik manbadir. Burli qal’aning tarixiy-madaniy ahamiyatini bir necha yo‘nalishda ko‘rish mumkin.

Birinchidan, yodgorlik qadimgi Xorazmning mudofaa tizimini o‘rganish uchun muhim manba hisoblanadi. Uning Ayazqal’a kabi boshqa qal’alar bilan birgalikda o‘rganilishi qadimgi Xorazm fortifikatsiyasining umumiy xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi.

Ikkinchidan, Burli qal’a Quyi Amudaryoda aholi joylashuvi va qadimgi madaniy landshaft masalalarini o‘rganish uchun muhimdir. Qal’aning geografik o‘rni va atrofidagi arxeologik obyektlar bilan aloqasi qadimgi aholining hududdan foydalanish xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi.

Uchinchidan, yodgorlik qadimgi Xorazmning me’moriy-qurilish an’analarini o‘rganishda muhim ahamiyatga ega. Qadimgi Xorazm qal’alarining qurilish texnikasi va mudofaa tizimlarini qiyosiy o‘rganish mintaqada fortifikatsiya taraqqiyotining o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. To‘rtinchidan, Burli qal’a Quyi Amudaryo tarixining turli davrlarini o‘rganishda boshqa arxeologik yodgorliklar bilan birgalikda kompleks manba sifatida foydalanilishi mumkin.

Xulosa. Burli qal’a Quyi Amudaryo va qadimgi Xorazm tarixini o‘rganishda muhim arxeologik yodgorliklardan biridir. Uning tarixiy ahamiyati, avvalo, qadimgi Xorazmning mudofaa me’morchiligi va aholi joylashuvi jarayonlarini o‘rganish imkonini berishi bilan belgilanadi. Yodgorlikning XX asrda Xorazm arxeologik-etnografik ekspeditsiyasi tomonidan o‘rganilishi, 1971 va 1973-yillardagi tadqiqotlar hamda keyingi ilmiy izlanishlar Burli qal’a haqidagi arxeologik ma’lumotlarning shakllanishida muhim o‘rin tutadi. Yu.P. Manilov va G. Xo‘janiyozovning tadqiqotlari Burli qal’ani qadimgi Xorazm fortifikatsiyasi tizimi doirasida o‘rganish uchun muhim ilmiy asos yaratgan. Umuman olganda, Burli qal’a Quyi Amudaryoning qadimgi tarixini, xususan, mudofaa inshootlari, aholi joylashuvi, me’morchilik va madaniy jarayonlarni o‘rganishda muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Kelgusida yodgorlikni zamonaviy arxeologik usullar, GIS texnologiyalari va raqamli xaritalash asosida tadqiq etish uning tarixiy-madaniy ahamiyatini yanada chuqurroq ochib berish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Манылов Ю.П., Ходжаниязов Г. Аяз кала 1 и Бурлы кала (к изучению фортификации древнего Хорезма) // Археологические исследования в Каракалпакии. – Ташкент: Фан, 1981. – С. 33–35.

2. Ходжаниязов Г. Қадимги Хоразм мудофаа иншоотлари. – Тошкент.

3. Толстов С.П. Древний Хорезм. – Москва, 1948.

4. Толстов С.П. По древним дельтам Окса и Яксарта. – Москва, 1962.

5. British Library. Burly-Kala: excavations, aerial photographs from 1971 and 1973. EAP1075/1/45.